

บทวิเคราะห์การศึกษาไทยในอดีต

(ก่อนมี พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ 2542)

วิโรจน์ สารรัตนะ

กล่าวนำ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีนักวิชาการหลายท่าน ให้ข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่อการจัดการศึกษาในระบอบนั้น หรือก่อนหน้านั้นว่า มีปัญหาหรือความผิดพลาดอะไรเกิดขึ้นบ้าง โดยเชื่อมโยงไปถึงยุทธศาสตร์การพัฒนา ประเทศและการพัฒนาชนบทในระบอบนั้นด้วย ขณะเดียวกันก็ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นทางเลือกใหม่ไว้ด้วย ข้อ วิพากษ์วิจารณ์และข้อเสนอแนะต่างๆ เป็นประเด็นที่น่าสนใจ จึงจะขอนำมากล่าวถึงในที่นี้ เพื่อตั้งประเด็นคำถาม ว่า ปัญหาหรือความผิดพลาดที่เกิดขึ้นในอดีตนั้น ได้รับการแก้ไขหรือพัฒนาให้ดีขึ้นแล้วหรือไม่ อย่างไร โดยเฉพาะประเด็นต่างๆ ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และพระราชบัญญัติการ กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542

สุมน อมรวิวัฒน์ (2529) กล่าวถึงการจัดการศึกษาในระบอบนั้นว่า หลักและกระบวนการศึกษาของไทยที่ จัดอยู่ ได้รับเอาแนวคิดของชาติอื่นมาเป็นส่วนมาก ลักษณะดังกล่าวได้ทำให้กระบวนการศึกษาไทยและ กระบวนการชีวิตไทย แยกกันไปคนละทาง นับวันจะไกลห่างออกไปทุกที "เด็กน้อยเมื่อเริ่มเข้าเรียนในระบบ โรงเรียน เขาจะเริ่มห่างไกลจากพ่อแม่ การศึกษาในโรงเรียนแตกต่างและไม่มีพื้นฐานจากสิ่งที่เขาเรียนรู้ใน ครอบครัว เขาเรียนสูงขึ้นเท่าใดเขาก็จะรังเกียจบ้าน วัด ชุมชน ที่เขาอยู่และเป็นถิ่นกำเนิดของเขา ยิ่งเรียนมากขึ้น เขาจะรู้เนื้อหาวิชามากขึ้น แต่เขายังได้รับการฝึกฝนอบรมจิตใจน้อยลง เขาขาดโอกาสในการคิดหาเหตุผล ขาด ความกระหายใคร่รู้ และไม่ได้สัมผัสกับสุนทรียภาพที่มีอยู่อย่างล้นเหลือในบ้านเมืองของเรา การศึกษาที่มีหลัก ความคิดพื้นฐานของฝรั่ง ได้ทำให้เด็กและเยาวชนไทยได้รับการปรับพฤติกรรมให้ตกเป็นทาสของวัตถุ ถูกเคลือบ และฉาบพาดด้วยวัฒนธรรมเทียม ในที่สุดน้ำเลี้ยงในหัวใจของคนก็แห้งเหือด นักเรียนและบัณฑิตไทยที่สอบผ่าน การวัดจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมจำนวนมากมาในแต่ละปี มิได้เคยรู้จักวิเคราะห์ตนเอง และไม่รู้จักแก่นแท้ของ วิถีชีวิตไทย อันเป็นแหล่งกำเนิดของตน ทุกวันนี้เราจึงได้เห็นคนหนุ่มสาวจำนวนมากที่เป็นฝรั่งผิวเหลือง เดิน ขวักไขว่อยู่ตามศูนย์การค้า ด้วยหัวใจที่ว่างเปล่าและไม่เคยคิดถึงวันข้างหน้า ไม่ว่าจะป็นอนาคตของบ้านเมือง ครอบครัว หรือแม้แต่ของตนเอง การศึกษาที่เน้นหนักในความรู้เนื้อหาวิชา ปริญญาและประกาศนียบัตร ที่เป็น ค่านิยมเทียม ได้ทำให้เยาวชนดูถูกพ่อแม่และกำพืดของตน เด็กยังเรียนสูงเขาก็จะเหินห่างจากครอบครัวของเขา สิ่งที่เขาเรียนที่โรงเรียน ไม่ใช่สิ่งที่เขาพบในบ้าน ประสบการณ์ที่เขาได้เรียนรู้จากการศึกษา จึงนำมาใช้ได้น้อยใน ชีวิตที่ขี้ความพอเหมาะพอดีแบบไทย เยาวชนไทยรุ่นใหม่จึงเป็นฝรั่งจมูกแบน ที่ใช้ชีวิตอิสระเสรีแบบฝรั่งหลอก ๆ คือ เสรีที่จะเสเพล แต่ไม่รู้จักพึ่งตนเอง และไม่ทำงานหนักเอาจริงเอาจังเหมือนฝรั่งแท้ ๆ " สภาพของปัญหาดังกล่าว สุมน อมรวิวัฒน์ เสนอให้คนไทยและนักการศึกษาไทยได้หันมาดู วิถีชีวิตและท้องถิ่น

ของเราเองว่า อะไรคือแก่นแท้และสาระอันดีงามที่เป็นพื้นฐานให้เราจัดการศึกษา และการเรียนการสอนที่สอดคล้องสัมพันธ์และนำไปสู่การวิวัฒนาการของชีวิต โดยเฉพาะวัฒนธรรม ปัญญาธรรมและเมตตาธรรม ซึ่งเมืองไทยและคนไทยมั่งมีอย่างล้นเหลือ แต่ไม่รู้ไม่รักไม่เอาใจใส่

โอราท สุทธนารักษ์ (2529) กล่าวว่า นับตั้งแต่ได้มีการตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นในพระบรมมหาราชวังในปี พ.ศ. 2414 และโรงเรียนหลวงสำหรับประชาชนทั่วไปแห่งแรกที่วัดมหรณพาราม เมื่อปี พ.ศ. 2428 และมีการขยายการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ออกไปยังหัวเมือง ในปี พ.ศ. 2441 จนถึงปี 2464 ซึ่งรัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรก บังคับเด็กทุกคนที่อายุ 7 ขวบ ต้องเข้าโรงเรียนจนถึงอายุ 14 ขวบนั้น การศึกษาในรูปแบบสมัยใหม่ก็ได้ครอบงำสังคมไทยในฐานะที่เป็นกลไกทางด้านอุดมการณ์ของรัฐ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา การศึกษาในรูปแบบเก่าซึ่งดำเนินไปในลักษณะที่เป็น "วิถีชีวิต" อันสอดคล้องกับชุมชนก็ค่อย ๆ ถูกทำลายและลดคุณค่าลงทั้งทางด้านเนื้อหาและรูปแบบการเกิดขึ้นของระบบโรงเรียนแบบสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้นย่อมมีเหตุผลรองรับ ทั้งที่เป็นแรงบีบบังคับจากภายในและภายนอก กล่าวคือ เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันของคนในชาติแบบรัฐประชาชาติ และเพื่อผลิตกำลังคนเข้ารองรับระบบราชการที่กำลังขยายตัว โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยและพ้นจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก แต่เมื่อกาลเวลาได้ผ่านไปสภาพความจำเป็นของปัญหาและความต้องการทางการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป ระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ก็หาได้รับการปรับตัวตามไม่ และสืบเนื่องจากระบบการเมืองการปกครองที่รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอย่างเหนียวแน่น ได้ส่งผลให้ระบบการศึกษาไทยเป็นระบบที่ยากต่อการกระจายอำนาจไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น

ผลจากการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการศึกษาเข้าสู่ส่วนกลางเท่าที่ผ่านมา ได้ส่งผลเสียหายอย่างลึกซึ้งต่อการทำลายล้างการศึกษาแบบประเพณีนิยมในชนบทไทย เพราะในขณะที่ระบบการศึกษาสมัยใหม่สร้างภาพลวงตา ให้บุคคลในสังคมยอมรับถึงการผูกขาดอำนาจในการจัดการศึกษาไว้กับสถาบันการศึกษา อันมีครูและนักการศึกษา ตลอดจนผู้บริหารการศึกษาในระดับต่าง ๆ เป็นตัวแทนนั้น ในขณะที่เดียวกันก็ลดค่าของกระบวนการเรียนรู้และบุคลากรในชุมชนอื่น ได้แก่ พระ หมอผี หมอแผนโบราณ คนเฒ่าคนแก่ ฯลฯ ให้อยู่นอกกระบวนการทางการศึกษา การศึกษาถูกเน้นว่าจะเกิดขึ้นได้ก็เฉพาะในห้องเรียนหรือสถาบันการศึกษาเท่านั้น แม้จะมีการศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาเป็นส่วนเสริมก็ตาม แต่ก็กันไปเพียงเพื่อเสริมจุดอ่อนของการศึกษาในระบบ โรงเรียนเป็นหลักใหญ่เท่านั้น ยังหาได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาในลักษณะที่เป็นวิถีชีวิตของชุมชนไม่

นอกเหนือจากการศึกษาสมัยใหม่จะแบ่งแยกภูมิปัญญาของชุมชนออกไปแล้ว การศึกษายังถูกทำให้เป็นเรื่องเฉพาะศาสตร์ เฉพาะสาขาเฉพาะแขนง ที่มีเฉพาะนักการศึกษาเท่านั้นที่เป็นผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญ บุคคลอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือจากแวดวงทางการศึกษา เช่น นักพัฒนา นักเศรษฐศาสตร์ นักการเมือง พ่อค้า ตลอดจนประชาชนทั่วไป ถูกกีดกันมิให้เข้ามามีส่วนในการจัดการศึกษา เพราะถือว่า หาใช่ผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญไม่ แม้แต่ในระหว่างศาสตร์ทางการศึกษา ก็ยังมีการแบ่งแยกความชำนาญเฉพาะแขนงด้วยตนเอง การเรียนรู้ที่จะสัมพันธ์ภายในศาสตร์ของตนเองและระหว่างศาสตร์อื่น ๆ ถูกทำให้เป็นเรื่องยาก

เมื่อระบบการศึกษาแบบรวมศูนย์อำนาจได้แพร่หลายเข้าไปในชนบท ผลที่ตามมาก็คือ เด็กชนบทถูกยึดเยียดให้เรียนรู้จากหลักสูตรที่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง อย่างไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นหลักสูตรที่พยายามสอนให้เด็กชนบทมีค่านิยมแบบสังคมเมือง ทั้งจากหลักสูตรที่เป็นทางการ และ

หลักสูตรแอบแฝงที่ผ่านทางกระบวนการสังคมประภคภายในโรงเรียน ทันทที่ที่เด็กย่างก้าวเข้าโรงเรียน เด็กจะรู้สึกแปลกแยกกับชุมชน เพราะถือว่าตัวเองเป็นผู้มีการศึกษาที่เหนือกว่าบรรพบุรุษของตนในชุมชน ยิ่งเด็กเข้าไปอยู่ในกระบวนการหล่อหลอมความคิดและบุคลิกภาพจากทางโรงเรียนมากเพียงใด เด็กก็จะยิ่งรู้สึกแปลกแยกกับชุมชนมากขึ้นเพียงนั้น ดังจะเห็นได้ว่า มีเด็กสักกี่คนเมื่อจบ ม. 3 แล้ว ขอมกลับไปช่วยพ่อแม่ของตนทำไร่ทำนา แม่เด็กที่จบเพียงระดับประถมศึกษาที่เริ่มรู้สึกดูถูกการใช้แรงงานแล้ว การดูถูกวิถีชีวิตของบรรพบุรุษของตนนั้น แท้ที่จริงก็คือ การดูถูกวิถีชีวิตของตนเองนั่นเอง

นอกจากนี้เพราะเหตุที่การศึกษาผูกติดกับการเลื่อนตำแหน่งทางสังคม โดยอาศัยปริญญาบัตรและประกาศนียบัตรเป็นใบเบิกทาง ได้ส่งผลให้ค่านิยมทางการศึกษาของเด็ก ตลอดจนผู้ปกครองยึดมั่นอยู่กับอำนาจคลั่งคลั่งของศักยภาพทางการศึกษาว่า สามารถทำให้ตนเปลี่ยนสถานภาพจากชาวไร่ชาวนาขึ้นไปสู่ชนชั้นกลางได้ การศึกษาในความหมายของชาวชนบทมิได้มีค่าเป็นเพียงองค์คุณสำหรับการดำรงตนเป็นพลเมืองดี และนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน หากแต่มันคือ จุดเริ่มต้นของการก้าวเข้าสู่บันไดศราที่สังคมสร้างภาพลวงตาให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังเป็นที่ประจักษ์กันคืออยู่ที่คือ ในขณะที่ชาวชนบทตกอยู่ภายใต้การครอบงำจากค่านิยมแห่งการไต่เต้าทางการศึกษา เกิดภาพลวงตาที่สังคมสร้างให้เข้าใจว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการเลื่อนตำแหน่งและฐานะทางสังคม แต่ในขณะที่เดียวกัน ผลจากความล้มเหลวในการพัฒนาชนบทที่ผ่านมา ได้ทำให้ชาวชนบทไม่อาจมีศักยภาพทางเศรษฐกิจอย่างเข้มแข็ง พอที่จะตอบสนองต่อความคาดหวังทางการศึกษาได้ ทัดเทียมกับชนชั้นกลางและชนชั้นสูงในเมือง สิ่งที่เกิดจากความขัดแย้งดังกล่าว คือ เด็กที่จบระดับประถมศึกษาและไม่ได้เรียนต่อ เพราะฐานะทางเศรษฐกิจของพ่อแม่ไม่เอื้ออำนวย ก็จะเกิดความรู้สึกต่ำต้อยทางการศึกษา รู้สึกดูถูกตนเองที่ไม่อาจไต่เต้าทางการศึกษาได้ เพราะระบบโรงเรียนได้สอนว่า การศึกษาจะเกิดขึ้นได้ก็เฉพาะในห้องเรียนเท่านั้น ส่วนเด็กที่มีโอกาสเรียนต่อก็จะไม่หยุดอยู่เพียงระดับมัธยมศึกษา เพราะการศึกษาในระดับนี้ ยังไม่มีศักยภาพเพียงพอ ในการเลื่อนฐานะของตนเองได้ เด็กจะมุ่งแข่งขันเพื่อไปสู่ยอดปริมิตทางการศึกษา แม้จะต้องเข้าไปศึกษาในคณะวิชาที่ทราบกันดีว่า ไม่ตอบสนองต่อความต้องการของตลาดแรงงาน เด็กก็ต้องอยู่ในภาวะจำยอม เพราะไม่อาจมีอะไรไปต่อรอง

ผลที่ตามมาจากนี้ก็คือ ภาวะการว่างงานของผู้มีการศึกษา ซึ่งนับวันจะขยายตัวและทวีความรุนแรง จนอาจกลายเป็นปัญหาทางการเมือง และเป็นการยากที่จะคาดหวังให้เด็กเหล่านี้ นำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษากลับไปท้องถิ่นของตนเอง เพราะตลอดเส้นทางแห่งการศึกษาที่เด็กก้าวเดินมานั้น เด็กต้องเรียนรู้ในสิ่งที่ไม่สัมพันธ์กับชีวิตจริง และที่สำคัญคือ เขาารู้สึกแปลกแยกกับวิถีชีวิตของตนเอง จนไม่อาจมีความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชนดั้งเดิมของตนเองได้ ในการนี้ สิ่งรัฐแสดงควมรับผิดชอบในปัญหาทางการศึกษาที่เกิดขึ้นคือ การพยายามชี้ให้เห็นว่าการศึกษาเป็นไปเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคล มิใช่เป็นเพียงเพื่อหางานทำเท่านั้น แต่สิ่งที่กลับลืมชี้แจงก็คือ การศึกษามีคุณค่าเพียงใดต่อการพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน

รัฐมีแนวโน้มที่จะขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปเป็น 9 ปี หากแนวคิดนี้ได้รับการผลักดันให้เป็นจริงเมื่อใด ผู้ที่รับเคราะห์มากที่สุดก็คือ ชาวชนบท ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศนั่นเอง เพราะลำพังเพียงการศึกษาภาคบังคับ 6 ปีที่เป็นอยู่ปัจจุบัน เด็กก็แทบจะไม่ได้อะไรไปจากระบบโรงเรียนอยู่แล้ว นอกจากค่านิยมแบบชนชั้นกลางดังที่กล่าวมา ที่ได้รับเป็นขึ้นเป็นอัน ก็ดูเหมือนจะเป็นความรู้ทางด้านทักษะที่เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้

อันได้แก่ ความรู้ทางด้านคณิตศาสตร์และภาษาไทย ซึ่งแม้เพียงเท่านี้ ระบบการศึกษาในชนบทไทยปัจจุบัน ก็ยังไม่อาจตอบสนองภารกิจพื้นฐานนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอ จึงเกิดโครงการรณรงค์เพื่อการเรียนรู้หนังสือแห่งชาติขึ้นมา เพื่อทดแทนความล้มเหลวในการคงสภาพการอ่านออกเขียนได้ อันเป็นผลมาจากระบบโรงเรียนที่ขาดประสิทธิภาพเพียงพอนั่นเอง

ในเมื่อปัญหาพื้นฐานอันได้แก่ความสอดคล้องระหว่างหลักสูตรกับสภาพปัญหาของชุมชนยังไม่ได้รับการตระหนักเพื่อร่วมกันหาทางแก้ไข ความพยายามที่จะขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปเป็น 9 ปี จึงดูเหมือนจะเป็นความพยายามที่ตั้งอยู่บนแนวคิดที่ตื้นเขิน เพียงเพื่อแก้ไขปรากฏการณ์ทางการศึกษาบางอย่าง โดยละเลยต่อการพิจารณาถึงผลกระทบทางการศึกษาที่จะตามมา ซึ่งยังไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง ปัญหาทางด้านงบประมาณทางการศึกษา ปัญหาศักยภาพในการจัดการศึกษาของรัฐ และปัญหาอื่น ๆ ว่า จะสามารถกระทำได้หรือไม่ด้วยซ้ำไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการรุกรานทางวัฒนธรรมโดยอาศัยกระบวนการทางการศึกษาเป็นกลไกสำคัญนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อการทำลายล้างภูมิปัญญาไทย อย่างน้อยก็ 4 นัยด้วยกันคือ

1. ภูมิปัญญาไทยแต่ดั้งเดิมที่มีพระ หมอแผน โบราณ หมอผี ผู้อาวุโส ฯลฯ เป็นผู้นำ ถูกกีดกันอยู่นอกเส้นทางการพัฒนา การจัดการศึกษาถูกผูกขาดโดยอำนาจรัฐส่วนกลาง ที่มีสถาบันการศึกษาและมีครู นักการศึกษา และผู้ที่อ้างตัวเองว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญศาสตร์ทางการศึกษาเป็นตัวแทนเท่านั้น
2. ภายในตัวระบบการศึกษาเอง ก็ถูกแบ่งแยกออกเป็นเศษเสี้ยว โดยที่แต่ละส่วนก็มีผู้รับผิดชอบเฉพาะสาขาของตนและทั้งหมดหาได้มีส่วนสัมพันธ์กับสภาพปัญหาและความต้องการในกระบวนการเรียนรู้ของชาวชนบท
3. เกิดภาวะ "สมองไหล" จากชนบทเข้าสู่เมือง ผลจาก ค่านิยมแห่งการได้เข้าทางการศึกษาที่ผ่าน มา ได้ดึงดูดมันสมองจากชนบทเข้าเมือง และรับใช้เฉพาะสังคมเมือง เด็กไม่อาจนำความรู้ที่ได้รับกลับไปพัฒนาสร้างสรรค์ชุมชนของตนเองได้
4. การศึกษากลายเป็นกระบวนการครอบงำทางวัฒนธรรมของสังคมเมืองให้แก่ชนบท เป็นการทำให้ชนบทต้องกลายเป็นเมืองขึ้นหรืออาณานิคมทางวัฒนธรรมของสังคมเมือง ซึ่งสังคมเมืองก็ตั้งคอกอยู่ภายใต้การครอบงำของตะวันตกอีกชั้นหนึ่ง การศึกษากลายเป็นสิ่งที่แปลกแยกกับชุมชน ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการกำหนดความต้องการทางการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชนที่แตกต่างไปในแต่ละแห่ง ทำลายภูมิปัญญาและระบบการพึ่งตนเองของชุมชนให้ต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะการพึ่งพาจากสังคมภายนอก

กระบวนการทำลายล้างภูมิปัญญาไทย โดยอาศัยระบบการศึกษาเป็นกลไกสำคัญนั้น ได้ดำเนินการมาอย่างสืบเนื่องเป็นเวลานาน โดยมีปัจจัยกำหนดที่สำคัญ 2 ประการ คือ ภาวะการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการศึกษาเข้าสู่ส่วนกลางในด้านการบริหารการศึกษา และการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ผนวกกับการที่การจัดการศึกษาต้องตกอยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศแบบตะวันตก ที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของภาคอุตสาหกรรมในเมืองเป็นสำคัญ ปัจจัยสำคัญทั้งสองประการนี้ นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชนบทไทยตกอยู่ในสภาพง่อยเปลี้ยเสียขาอย่างไม่อาจพึ่งตนเองได้ และภูมิปัญญาไทยถูกละเลย จนชาวชนบทต้อง

ตกอยู่ในสภาวะการพึ่งพาอย่างไม่เป็นตัวของตัวเอง หากว่าไม่ต้องการให้ระบบการศึกษาเป็นปัจจัยตัวหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างชนิดถอนรากถอนโคน โครงสร้างเดิมของสังคมแล้ว ก็นับว่ามีความจำเป็นเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องตระหนักถึงความสำคัญและมองเห็นถึง ระดับความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมกับร่วมมือหาทางแก้ไข

โอวาท สุพรรณารักษ์ ให้ข้อเสนอแนะเพื่อการแก้ไขว่าจะต้อง "คืนอำนาจในการจัดการศึกษาสู่ประชาชน" ในลักษณะที่เป็นการเรียกร้องให้รัฐเห็นความสำคัญและยอมรับที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการศึกษามากยิ่งขึ้น การศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังอุดมการณ์ของรัฐโดยอาศัยหลักสูตรร่วมยังจำเป็นจะต้องมีอยู่ แต่จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการกำหนดหลักสูตรที่สัมพันธ์กับท้องถิ่นในอัตราส่วนที่มากยิ่งขึ้น โดย "การมีส่วนร่วมของประชาชน" นี้จะตีความให้ถึงระดับการตัดสินใจ ในการกำหนดหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน มิใช่การมีส่วนร่วมเฉพาะในความหมายที่เป็นฝ่ายถูกกระทำคือ การบริจาคเงิน วัสดุ แรงงาน ดังเช่นที่เป็นมา และการคืนอำนาจในการจัดการศึกษาแก่ประชาชนนั้น มิได้มีความหมายในลักษณะที่สุดขั้วที่ต้องการให้รัฐเลิกเป็นฝ่ายจัดการศึกษา พร้อมกับมอบอำนาจในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างเต็มรูปแบบทันทีทันใด

แนวทางในการจัดการศึกษาในลักษณะดังกล่าว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับเปลี่ยนปรัชญาการศึกษาและบทบาทที่เป็นอยู่เสียใหม่ โดยจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น ร่วมกำหนดความต้องการทางการศึกษา ร่วมกำหนดหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น ตลอดจนมีส่วนร่วมในการบริหารและการติดตามประเมินผลทางการศึกษาเลยทีเดียว เพื่อให้ระบบโรงเรียนไม่กลายเป็นสิ่งที่แปลกแยกกับชุมชนต่อไป การศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกโรงเรียน ไม่ควรจะเป็นการศึกษาที่แยกขาดหน้าที่และความรับผิดชอบ ในกลุ่มเป้าหมายออกจากกันดังเช่นทุกวันนี้ หากแต่ควรประสานกันเป็นหนึ่งเดียวอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กับสภาพปัญหาและการดำเนินชีวิตของชาวชนบท โรงเรียนควรจะเป็นโรงเรียนชุมชนที่ทำหน้าที่ทางการศึกษานอกโรงเรียนให้แก่ประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นของตนด้วย มิใช่เป็นโรงเรียนชุมชนเฉพาะข้อความบนแผ่นป้ายของโรงเรียนเท่านั้น การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง หรือเพื่อสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้มีการเข้าใจมิติทางการศึกษาอย่างสัมพันธ์กับความเป็นจริง จะต้องย้อนกลับไปหามิติเดิมทางการศึกษาที่ถือว่าการศึกษาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีการดำเนินชีวิต อันจะทำให้เกิดการยอมรับถึงความสำคัญของบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากชุมชนว่า เป็นครูของชุมชน เช่น พระ คนเฒ่าคนแก่ เป็นต้น พร้อมกับให้ความสำคัญกับการศึกษามิติอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการศึกษาในระบบโรงเรียน อันได้แก่การศึกษานอกระบบโรงเรียน แต่จะต้องเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่จัดขึ้น โดยมีปรัชญาที่แน่ชัด และเป็นไปเพื่อส่งเสริมศักยภาพของบุคคล อย่างสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานของชุมชน มิใช่เป็นเพียงมิติทางการศึกษาที่เกิดขึ้นมาเพียงเพื่อตอบสนองต่อภาระขยายตัวของระบบราชการ และเสริมจุดอ่อนที่เกิดจากความล้มเหลวของการศึกษาในระบบโรงเรียน ดังเช่น การดำเนินงานของกรมการศึกษานอกโรงเรียน และกระทรวง ทบวง กรม ที่เกี่ยวข้องในปัจจุบัน โดยที่ปรัชญาหลัก ๆ หาได้มีความแตกต่าง จากการศึกษาในระบบโรงเรียนแต่อย่างใด

การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง หรือเพื่อสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยนี้ อาจอาศัยแนวคิดของ "อุทัย ดุลยเกษม" ซึ่งเสนอให้จัดตั้ง "ศูนย์การศึกษาท้องถิ่น" ขึ้นในวัด โดยอาศัยพระ รวมทั้งชาวบ้านที่มีความรู้ในท้องถิ่น

เป็นกำลังสำคัญในการจัดการศึกษาด้านวิชาชีพต่าง ๆ รัฐมีบทบาทเพียงด้านการจัดสรรเงินทุนอุดหนุนเท่านั้น (แม้ข้อเสนอแนะนี้จะมุ่งให้เป็นแนวทางการจัดการศึกษาแก่ผู้สำเร็จชั้นประถมศึกษาและไม่ศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษา แต่ก็สามารถนำมาเป็นแนวทางการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไปในชนบทได้ดีเช่นกัน)

นอกจากนั้นก็มีแนวคิดของ "กาญจนา แก้วเทพ" คือ "โครงการฝึกอบรมปัญญาชนชาวบ้าน" ซึ่งผ่านการทดลองปฏิบัติและได้ผลมาแล้ว เน้นที่การปลูกจิตสำนึกของผู้เรียน ในการรับใช้ชุมชนด้วยกิจกรรมที่หลากหลายให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้รับจากภาคทฤษฎี เข้าประสานกับภาคปฏิบัติอย่างสอดคล้องกับสภาพพื้นฐานของชุมชน ครูและผู้เกี่ยวข้องสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้เป็นอย่างดี

ส่วนวิทยาลัยครูในฐานะที่เป็นวิทยาลัยท้องถิ่น ซึ่งกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคควรมีบทบาทเป็นผู้นำในด้านการศึกษา วิจัย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณี อาชีพ ประวัติศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมของท้องถิ่น พร้อมกับเป็นผู้นำในการแสวงหารูปแบบและเนื้อหาในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องสัมพันธ์กับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นบทบาทของครูในฐานะเป็นผู้นำแนวคิด ไปแปลงเป็นภาคปฏิบัติในระดับพื้นที่นั้น ครูจะต้องไม่อยู่ในสภาพเฉื่อยชา หรือไม่รับรู้ต่อปัญหาทางการศึกษาที่เกิดขึ้น ครูจะต้องยืนหยัดขึ้นมาไหลทวนต่อกระแสการดุดคดถ่วงถ่วงดื้อดื้อ และยืนหยัดในพลังความคิดของตนเองให้ถึงที่สุด ต้องเข้มแข็งพอที่จะไม่ถูกหลอมนำไปกับสภาพการทำงานอันเฉื่อยชาทั้งหลาย การที่จะยืนหยัดอยู่ได้ก็ต้องรู้เท่าทันตนเองและสังคมรอบด้าน รวมทั้งเข้าใจบทบาทภาระหน้าที่ของตนอย่างชัดเจนในระดับหนึ่ง นอกจากนั้น การรวมกลุ่มครูที่มีความคิดสร้างสรรค์เช่นเดียวกันเข้าด้วยกัน มีการศึกษาปัญหา หาทางออกช่วยเหลือ ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ก็จะทำให้สามารถกระตุ้นให้เพื่อนครู ตระหนักในปัญหาการศึกษาและร่วมกันศึกษาเพื่อหาทางออกของปัญหาต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ โอกาสที่การจัดการศึกษา จะเป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในชนบทย่อมมีมากขึ้น เพราะเท่ากับผลักดันยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบรวมศูนย์และตะวันตกนิยม ให้หันเหไปสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ถูกกำหนดโดยฐานระดับล่างมากขึ้น

สมเด็จพระปิยมหาราช (2529) มีข้อวิจารณ์เกี่ยวกับการจัดการศึกษาไทยในระบอบนั้น ในแง่มุมเดียวกับสุนทรโวหารวิวัฒน์ และ โอวาท สุธนารักษ์ โดยกล่าวว่านับตั้งแต่ได้มีการประกาศใช้การศึกษาแผนใหม่ ที่ลอกเลียนแบบญี่ปุ่นและตะวันตกเป็นต้นมา "ระบบการศึกษา" ดังกล่าวได้ตกเป็นเบี้ยล่าง ผันแปรตามระบบการเมือง เศรษฐกิจและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ภายใต้การกำกับของตะวันตกอย่างเข้มแข็งตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองอย่างหนักหน่วง "อาการทางสังคม" ที่สำคัญ ๆ น่ายกมากกล่าวถึง คือ ทางสังคม วิธีชีวิตและโครงสร้างเดิมของสังคมไทยได้ถึงการแตกสลายวัฒนธรรมของต่างดาวภายใต้ลัทธิทุนนิยมได้เข้ามาครอบงำแทน ทางเศรษฐกิจ ได้แบ่งชัดเจนระหว่างคนได้เปรียบซึ่งนับวันแต่จะร่ำรวยมั่งคั่ง คนกลุ่มนี้ได้เป็นเจ้าของที่ดิน ค่าเช่า เป็นนายทุนค้าดอกเบี้ย และกำหนดราคาสินค้า เป็นข้าราชการมีอภิสิทธิ์เหนือกว่า อาศัยอยู่ในเมืองหรือ ภาคอุตสาหกรรม กับกลุ่มคนเสียเปรียบจำนวนมาก ซึ่งมีแต่ยากจนลงทุกวัน กลายเป็นคนไร้ทรัพย์สิน ต้องเช่าที่ดิน กู้ดอกเบี้ย ขายแรงงานราคาถูก โดยที่ไม่มีสิทธิ์ใด ๆ เลย ในทางการเมืองก็เช่นกัน แม้จะได้มีการปฏิวัติมาตั้งแต่ปี 2475 จนปัจจุบัน การเมืองก็เป็นเรื่องของคนส่วนน้อยที่ได้อาศัยฐานะทางสังคม ยศ ชั้นและฐานะทางเศรษฐกิจ เงิน และอิทธิพลเข้าผูกขาด ดำรงระบบเผด็จการที่ปล่อยตามสบายไว้อย่างมั่นคงตลอดมา ด้วยความคุ้มครองอย่างแข็งแกร่งของระบบราชการ จนยากที่จะเปลี่ยนแปลงไปได้ง่าย ๆ ด้วยวิถีทางที่ใช้ ๆ กันอยู่

ในทางการศึกษา แน่ใจว่าเมื่อการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นระบบอันทรงพลังเกิดภาวะวิกฤติแล้ว การศึกษาซึ่งเป็นตัวแปรผันตาม ก็ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงภาวะดังกล่าวได้ แม้ว่าคนส่วนใหญ่ได้คาดหวังว่าเป้าหมายของการศึกษาคงจะเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีภูมิปัญญา คุณธรรม สุขภาพอนามัยสมบูรณ์ และมีทักษะในการประกอบอาชีพก็ตาม แต่โดยความเป็นจริงแล้ว ค่านิยมการศึกษาดังกล่าวได้เบี่ยงเบนไปเป็นการลงทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อหวังได้เด้ายฐานะของคนให้พ้นไปจากความยากลำบาก (สำหรับคนยากจนประการหนึ่ง) และเป็นเครื่องค้ำยันสถานะของคนได้เปรียบให้ดำรงอยู่ ด้วยการอาศัยฐานะที่เหนือกว่ากำหนดระบบและรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อกลุ่มของตนเป็นอีกประการหนึ่ง ในที่สุดความหวังกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในการจัดการศึกษาจึงไม่ตรงกันและนับวันจะยิ่งห่างไกลกันไปทุกทีอีกด้วย ภาวะเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็น "ภาวะวิกฤติ" หรือ "ภาวะวิกฤติ" ของระบบการศึกษาได้

ยิ่งกว่านั้น การศึกษาที่แม้จะได้รับการยอมรับกันว่า มีส่วนสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสังคมโดยส่วนรวมก็ตาม แต่ภาพจริงหรือภาพลวงตาชั่วขณะที่ปรากฏก็ไม่อาจยืนยันได้ถนัดนัก ตรงกันข้ามกลับมีข้อพิสูจน์ว่า การจัดการศึกษา การขยายตัวทางการศึกษาทั้งในด้านเงินทุน นักเรียน สถาบัน ครูอาจารย์ รวมทั้งเทคนิคสื่อการเรียนรู้ที่ผ่านมามีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ ได้ทำลายวิถีชีวิตเดิมที่เหมาะสมของผู้คนในสังคมไทย เป็นตัวการให้วัฒนธรรมและคุณธรรมของผู้คนเสื่อมลงเป็นอันมาก เนื่องจากถูกอิทธิพลของลัทธิทุนนิยมผลักดันให้คนไทยปัจจุบันแตกต่างไปจากสมัยก่อน เป็นตัวการสำคัญในการทำลายศักยภาพของบุคคลและชุมชนไม่ให้พึ่งตนเองได้ ด้วยระบบทุนนิยมของตะวันตกที่เข้ามาครอบงำประเทศด้อยพัฒนา เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยาย "ระบบราชการ" ให้แผ่กิ่งก้านสาขาออกไป เช่น เลื่อนตำแหน่งเลื่อนซี เพิ่มหน่วยงานบุคลากรและงบประมาณ ฯลฯ มากกว่าคุณค่าในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง ดังที่มีกรบอกว่า "ในกรณีของประเทศไทย การขยายตัวทางการศึกษา ทั้งในรูปแบบของเงินลงทุนและทั้งของนักเรียนนักศึกษา ก็ยังไม่ปรากฏชัดเจนทันต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในด้านการมีงานทำและกระจายรายได้ ผลที่ปรากฏอาจจะนำไปโยงกับการขยายตัวทางผลผลิตได้บ้าง แต่ก็ไม่เป็นที่แน่ชัดว่า มาจากการสะสมความรู้จากการศึกษาหรือจากเนื้อที่ที่อุดมสมบูรณ์อยู่แล้วของประเทศ ประกอบด้วยดินฟ้าอากาศที่เอื้ออำนวย" กันแน่ ประเด็นนี้ได้รับการยืนยันอีกว่า อัตราการขยายตัวทางการศึกษากับอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจนั้นไม่มีความสัมพันธ์อย่างมีข้อสำคัญแต่อย่างใดเลย ตรงกันข้าม ในประเทศโลกที่สาม การขยายตัวทางการศึกษาเพื่อความเสมอภาคแม้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การศึกษากาลบังคับของทวยราษฎร์ แต่ในความเป็นจริงกลับทุ่มเทให้ความสำคัญกับการมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเพื่อคนส่วนน้อยมากเกินไป เป็นผลให้ประถมศึกษาทรุดโทรมลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทห่างไกล

วัลลภ ตั้งคณานุกรักษ์ (2529) กล่าวว่า เนื่องจากแผนพัฒนาประเทศที่ผิดพลาดมาตลอดเนื่องจากเป็นภาพของการมุ่งพัฒนาความทันสมัยทางวัตถุมากกว่าจะยึดหลักการพัฒนาคนเป็นหลัก เป็นการพัฒนาที่รวมศูนย์อำนาจไว้ส่วนกลางมากกว่าจะกระจายอำนาจแก่ท้องถิ่นภูมิภาค ส่งผลให้ประชาชนส่วนใหญ่ภายในประเทศ "พึ่งพาตนเองไม่ได้" และ "สิ้นเนื้อประดาตัว" ลง การศึกษาก็เป็นเครื่องมือของการพัฒนาประเทศเรื่อยมา ที่ส่งผลผลักดันให้หมู่บ้านร้างเร็วขึ้น ชุมชนแตกสลายมากขึ้น กลายเป็นคนเมือง เป็นคนของรัฐ และเป็นข้าราชการ ดังนั้นหนทางแห่งการแก้ไขวิกฤติการณ์ดังกล่าวคงหนีไม่พ้นการกระทำที่กลับหัวกลับหางกับการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยจะต้องเริ่มตั้งแต่

1. การพัฒนาประเทศต้องหวนกลับมาที่การ "มุ่งพัฒนาคน" เป็นประการสำคัญ โดยกระจายอำนาจที่เป็นจริงแก่ประชาชน ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดวิถีชีวิตและการพัฒนาของชุมชนบนพื้นฐานการสนับสนุนจากภาครัฐ มิใช่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกระทำตามเงื่อนไขของรัฐดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน
2. จะต้องปฏิรูประบบการศึกษาใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีของคนไทยและเด็กไทย รวมทั้งเลิกระบบการศึกษาภาคบังคับลงเสีย โดยเปลี่ยนเป็นการกระจายการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ให้แก่ประชาชน และจะได้เป็นเงื่อนไขสำคัญให้ประชาชน ชุมชน วัด ได้มีโอกาสจัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพความเป็นจริงของลักษณะเด็กมากยิ่งขึ้น
3. สำหรับกลุ่มเด็กที่ถูกลี้ภัยทั้งหลาย รัฐจะต้องให้หลักประกันในปัจจัยพื้นฐานเกี่ยวกับปัจจัย 4 เพื่อให้พื้นฐานแห่งการเจริญเติบโตของชีวิตเป็นไปอย่างเต็มที่ อันเป็นลักษณะที่จะได้พร้อมเพื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ นั้นเอง
4. ในภาวะเงื่อนไขที่เป็นจริงในปัจจุบัน ขณะที่กำลังจะเปลี่ยนแปลง หรือปรับระบบการศึกษาแผนใหม่นั้น สิ่งที่ควรคำนึงถึงควบคู่ไปด้วยก็คือ อิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่วิปริตและรุนแรงขึ้นทุกขณะ หลักการทั้งสี่ประการจะขึ้นอยู่กับพื้นฐานคำกล่าวของท่านอาจารย์พุทธทาสที่เสนอไว้มาโดยตลอดว่า "จะต้องถอยหลังเข้าคลองและจะต้องให้ศีลธรรมกลับคืนมา" ซึ่งหลักการทั้งคู่นี้ ตอกย้ำให้หวนกลับสู่การพัฒนาในเรื่องของ "จิตวิญญาณ" มากกว่าในเรื่องของ "วัตถุ" ดังปัจจุบัน จึงขยายความไปถึงการให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและชีวิตคู่หนทางแห่งธรรมนั่นเอง โดยมีพื้นฐานแห่งพุทธธรรมเป็นแก่นของการพัฒนาเบื้องต้น

อภิชาติ พันธเสน (2529) กล่าวถึงการศึกษากับการอยู่รอดทางเศรษฐกิจของประเทศว่า โครงสร้างของเศรษฐกิจไทย มีลักษณะพึ่งพิงเศรษฐกิจของโลกค่อนข้างมาก เพราะเป็นภาวะเศรษฐกิจแบบเปิดกว้างให้สินค้าเข้ามาและมีการจ่ายเงินซื้อสินค้าเข้าโดยเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศ เงินลงทุนจากต่างประเทศและเงินกู้จากต่างประเทศ เงินในสองรายการหลังนี้จะไหลกลับออกไปในภายหน้า จึงทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้น ประกอบกับนโยบายที่ผิดพลาดเกี่ยวกับราคาสินค้าทางการเกษตร ทำให้ประเทศพลาดโอกาสในการพัฒนาปรับปรุงโครงสร้างในทางการเกษตร ในขณะที่สินค้าเกษตรมีราคาดีในตลาดโลก เมื่อราคาสินค้าเกษตรตกต่ำลงประเทศจึงยังมีปัญหาในการแข่งขันในตลาดโลกทางด้านสินค้าเกษตร ปัญหาดังกล่าวนำไปสู่ความล้มเหลวในชนบท ทำให้ผู้ที่พอจะมีทางเลือกในชนบทพยายามออกมาหาโอกาสทางการศึกษาในเมือง โดยมีแรงกดดันให้ขยายการศึกษาในระดับสูงเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองไม่สามารถขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพราะไม่สามารถ จะส่งสินค้าอุตสาหกรรมไปแข่งขันกับตลาดต่างประเทศได้ ผลจึงทำให้เกิดมีการว่างงานของผู้ที่มีการศึกษาในระดับกลางและระดับสูงเพิ่มขึ้นในอัตราที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และยังเป็นแรงกดดันให้ต้องศึกษาสูง ๆ ขึ้นไปมากยิ่งขึ้น เมื่อภาระหนี้สินบีบรัดมากขึ้น รัฐบาลก็จำเป็นต้องลดรายจ่ายลง เพราะไม่มีความสามารถในการปรับโครงสร้างภาษี ซึ่งมีผลต่อการปรับโครงสร้างชนชั้นในสังคม ก็ยิ่งทำให้ภาวะเศรษฐกิจยิ่งต้องชะลอตัวลง ปัญหาการว่างงานก็ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น จุดนี้เป็นจุดที่นำไปสู่ภาวะวิกฤติในสังคมไทย

การที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศทั้งหมด และมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างระยะยาว ในกรณีหลังนั้น การศึกษาจะมีส่วนช่วยได้ แต่จำเป็นจะต้องรู้ทิศทางของเศรษฐกิจและสังคมไทยในอนาคต

ในเมื่อมีการรวบอำนาจการบริหารไว้ในส่วนกลาง ประกอบกับการเปิดเศรษฐกิจของประเทศในลักษณะที่เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมายดังกล่าว ทางแก้ปัญหานั้นมีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเน้นการพึ่งตนเองให้มากขึ้น ส่วนในด้านการเมืองนั้น จะต้องมีการกระจายอำนาจการตัดสินใจ และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจไปสู่คนส่วนใหญ่ให้มากที่สุด เพื่อที่การตัดสินใจในทุกปัญหาจะได้คำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ให้มากที่สุด มากกว่าที่จะเป็นการประสานผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นปกครองและต่างชาติ

ในด้านเศรษฐกิจนั้น คงจะไม่สามารถดำเนินนโยบายปิดประตูทางเศรษฐกิจได้เต็มที่เหมือนเช่นพม่า เพราะจะทำให้ประเทศล้าหลังโดยไม่จำเป็น แต่ที่สำคัญ จะต้องทำให้ชนบทเป็นถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศให้ได้ ในการนี้จะต้องมีการพัฒนาสภาพของประชาชนในเขตชนบทมากกว่าการพัฒนาทางด้านอ่าววัตถุ ซึ่งในการพัฒนาดังกล่าวมีความละเอียดลึกซึ้ง ที่ต้องเข้าใจว่า ปัญหาการปกครอง สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ไม่สามารถจะแก้ไขได้ด้วยการศึกษาแต่เพียงอย่างเดียว ในด้านการเกษตรนั้น ยังมีช่องทางที่จะส่งสินค้าบางชนิดออกไปแข่งขันกับต่างประเทศได้ ถ้าหากมีการปรับนโยบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องผลผลิตการเกษตรที่ยังมีต้นทุนต่ำ จำเป็นต้องใช้เทคนิคในการผลิต และบรรจุหีบห่อให้มีคุณภาพดี ซึ่งต้องอาศัยวิทยาการระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาวิทยาการชีวภาพ

ทางด้านอุตสาหกรรมนั้น ต้องพิจารณาว่า มีคู่ทางที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมใดได้บ้าง ข้อสำคัญคือ จะต้องไม่มุ่งพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกที่เผชิญปัญหา นโยบายกีดกันทางการค้าค่อนข้างสูง และต้องไม่สนับสนุนอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าที่มีสัดส่วนของการนำเข้าสูง ในขณะเดียวกัน การพัฒนาอุตสาหกรรมนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงตลาดภายในประเทศให้มาก และใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาได้จากภายในประเทศให้มากที่สุด ที่สำคัญจะต้องเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมวิทยาการเหล่านั้นให้ตัวเอง เพื่อจะใช้เป็นฐานในการพัฒนาวิทยาการของตนเองต่อไป จะต้องยอมรับขีดจำกัดว่า ประเทศไทยไม่สามารถพัฒนาวิทยาการระดับสูง เพื่อแข่งขันสินค้าไปขายต่างประเทศได้เช่นญี่ปุ่น ดังนั้น อุตสาหกรรมไทยจึงควรเป็นอุตสาหกรรมพื้นฐาน ที่อาศัยความได้เปรียบทางด้านวัตถุดิบและแรงงาน ขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาขีดความสามารถทางวิทยาการเพิ่มขึ้นเป็นของตนเอง

การศึกษามีลักษณะเสริมปัญหามากกว่าแก้ปัญหา ทั้งนี้เพราะการศึกษาจัดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสังคม ซึ่งมีได้เสริมเป้าหมายของการแสวงหาความรู้ สังคม จริยธรรม และความดีงามของมนุษย์ แต่เป็นการตอบสนองความต้องการของสังคมที่เกิดจากภาวะการแข่งขันในตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาระดับกลางและระดับสูง นอกจากนั้น สิ่งที่เกิดผลของการจัดการศึกษาในอดีต เกิดจากการรวมศูนย์ทางการศึกษาเพื่อรักษามาตรฐานเดียวกันเอาไว้ทั่วประเทศ และจัดตามลักษณะการปกครองของประเทศที่มีลักษณะรวมศูนย์ การศึกษาในอดีตจึงมีแนวโน้มที่เป็นการจัดการศึกษาจากส่วนกลาง และมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ ซึ่งในความเป็นจริงนั้นมีคุณภาพต่างกันขึ้นอยู่กับตัวนักเรียน คุณภาพของครูและอุปกรณ์การสอน ซึ่งมีผลทำให้ในมาตรฐานดังกล่าวผู้ที่ศึกษาในชนบทมีสภาพเสียเปรียบอยู่ตลอดเวลา

ผลจากการจัดการศึกษาในลักษณะรวมศูนย์และมีมาตรฐานเดียวกัน โดยมีมาตรฐานเมืองเป็นหลัก ทำให้ละเลยกับความจำเป็นในการสร้างค่านิยมของการใช้แรงงานประกอบอาชีพ เพราะอาชีพในเมืองให้ความสำคัญต่อสิ่งเหล่านี้ไม่มาก ในขณะที่เดียวกันที่ร้ายยิ่งกว่านั้นคือ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงให้มีความหลากหลายระหว่างหลักสูตรในเมืองและชนบท ก็จะได้รับคำตอบว่าจากชนบทว่า ต้องการให้การศึกษาของเขาเป็นการศึกษาชั้นสองที่จะจริงพวกเขาให้อยู่ในชนบทต่อไปหรือ ? คนในชนบทเองเป็นผู้ที่เรียกร้องให้มีการจัดการศึกษาในมาตรฐานของเมือง จึงเป็นการสร้างค่านิยมในการพัฒนาแบบใหม่ ให้คนชนบทยึดติดกับการศึกษาแบบเดิม ยกต่อการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มขึ้น

นอกจากนั้น การจัดการศึกษาในลักษณะตามตลาดแรงงานและโครงสร้างของสิ่งจูงใจที่มีอยู่เดิม ทำให้การเน้นการผลิตผู้สำเร็จการศึกษาในสาขาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และนิติศาสตร์ ออกมามากจนเกินความต้องการ ในขณะที่การผลิตในสาขาวิทยาศาสตร์ประยุกต์ในบางสาขายังมีไม่เพียงพอ และการผลิตในสาขาวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์และวิทยาการบางสาขาไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ทั้งนี้ระบบสิ่งจูงใจที่ให้ผลตอบแทนตามจำนวนปีของการศึกษามากกว่าความเข้มข้นและคุณภาพและความรู้เฉพาะตัวที่เกิดจากการศึกษาของผู้ที่ศึกษาวิชาเหล่านั้นเอง ในขณะเดียวกัน ประเทศยังไม่มีการพัฒนาวิทยาการและวิทยาศาสตร์ของตนเอง แต่ซื้อวิทยาการจากต่างประเทศมาในลักษณะผู้ใช้เท่านั้น ย่อมไม่สามารถสร้างความต้องการผู้ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาอย่างจริงจัง กลาง ๆ ในสาขาวิทยาศาสตร์และวิทยาการได้ จึงก่อให้เกิดความต้องการในตลาดแรงงานที่มีต่อการศึกษาเหล่านี้น้อยทั้งที่การศึกษายากกว่า ประกอบกับการให้ผลตอบแทนไม่ให้ตามเวลาที่ใช้ จึงมีความพยายามที่จะให้ขยายการศึกษาในสาขาที่สำเร็จได้ง่ายออกแรงน้อยที่สุด ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถพัฒนาความสามารถทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการของตนเองขึ้นมาได้

อภิหัย พันธเสน ให้ข้อเสนอแนะต่อทางออกของการศึกษาว่า จำเป็นจะต้องเริ่มต้นจากการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษา ซึ่งจะต้องเป็นการกระจายอำนาจทั้งทางด้านหลักสูตร การจัดการศึกษา และงบประมาณ ตลอดจนบุคลากรไปสู่ท้องถิ่น ส่วนในเรื่องความหลากหลายของรูปแบบของการศึกษา ซึ่งจะต้องให้ท้องถิ่นเป็นผู้จัดให้เหมาะสม ทั้งในด้านเนื้อหาสาระที่เน้นถึงความสามารถที่จะใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชน โดยเฉพาะชุมชนในชนบทอย่างมีความสุข การศึกษาดังกล่าวควรจัดให้มีทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น และอาจจะขยายต่อไปถึงมัธยมศึกษาตอนปลายด้วย แต่ถ้าจะให้ถูกต้อง น่าจะพูดถึงอายุผู้ที่ควรจะได้รับการศึกษา ซึ่งน่าจะเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนถึงอายุ 15 ปีบริบูรณ์เป็นอย่างน้อย แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นการศึกษาในห้องเรียนในลักษณะที่เป็นการศึกษาต่อเนื่องแต่อย่างใด แต่เป็นการผสมรูปแบบของการศึกษา การฝึกงานและประกอบอาชีพเข้าด้วยกันโดยสถานศึกษานั้นจะต้องเป็นส่วนที่สำคัญของชีวิตในชุมชนนั้นด้วย

ในขณะที่เดียวกัน ความรู้ทางด้านวิทยาการขั้นสูง โดยเฉพาะวิทยาการทางด้านชีวภาพ ที่จำเป็นเกี่ยวกับการเกษตรทั้งหมดของประเทศนั้น เป็นสิ่งที่ต้องสนับสนุนให้เกิดขึ้น การศึกษาดังกล่าวไม่จำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก แต่จำเป็นจะต้องศึกษาให้รู้จริงและเป็นผู้นำวิทยาการบางสาขาได้ ตัวอย่างเช่น การผสมพันธุ์ปลาบึก การผสมพันธุ์งูเหลือมทอง เมื่อเร็ว ๆ นี้ และการค้นพบทางพันธุศาสตร์ และการปรับปรุงประสิทธิภาพทางการเกษตร ทางด้านวิทยาการชีวภาพที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ แต่ที่สำคัญคือ วิทยาการที่จะเก็บรักษา

และการบรรจุหีบห่อ ตลอดจนการขนส่งสินค้าทางการเกษตร ที่อาจจะเน่าเสียได้ง่ายหรือเสื่อมสภาพหรือคุณภาพทางอาหาร

ทางด้านการศึกษาเพื่อการอุตสาหกรรมนั้น จุดบกพร่องคือ ประเทศไทยไม่สามารถควบคุมวิทยาการของอุตสาหกรรมวิศวกร อันได้แก่ การผลิตเครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในการผลิตอีกทอดหนึ่ง อุตสาหกรรมนี้จึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นการคุมระดับความก้าวหน้าของวิทยาการในการผลิตของประเทศ เมื่อไม่สามารถควบคุมวิทยาการของอุตสาหกรรมนี้ได้ ก็เท่ากับว่าไม่สามารถควบคุมวิทยาการของอุตสาหกรรมในประเทศทั้งหมด จึงทำให้ประเทศตกเป็นเบี้ยล่าง ต้องสั่งซื้อวิทยาการสำเร็จรูปเข้ามา และไม่อยู่ในฐานะที่จะพัฒนาวิทยาการของตนเองได้

ศักยภาพในการจัดการศึกษาเพื่อให้ตอบสนองกับการแก้ปัญหาในสภาพปัจจุบัน อำนาจในการจัดการศึกษาและบริหารการศึกษาส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับบรรดาผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมทางด้านการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็ขาดความรู้ความเข้าใจถึงสภาพปัญหาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในแง่มุมกว้าง ขณะเดียวกัน ผู้ที่สนใจการศึกษาในแง่มุมกว้างออกไป ก็ไม่มีอำนาจในการจัดการเรียนการศึกษา และถึงแม้มีอำนาจในการจัดการศึกษา ก็ขาดความรู้เฉพาะตัวของวิชาการทางการศึกษา ทางแก้ปัญหาเรื่องนี้ จำเป็นจะต้องมีการขยายหลักสูตรทางการศึกษาให้กว้างขวางออกไป โดยเฉพาะในส่วนของผู้ที่จะมีหน้าที่บริหารการศึกษาและจัดการศึกษาในลักษณะเป็นสาขาวิชาในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้จะแตกต่างจากการขยายภาควิชาในลักษณะที่เป็นการเน้นความเฉพาะอย่างให้มากยิ่งขึ้นดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

เพื่อให้การบริหารการศึกษามีอิสรภาพและมีความคิดสร้างสรรค์มากขึ้น และมีความหลากหลาย จะต้องเริ่มที่สถาบันการศึกษาเอง โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา จะต้องมียุทธศาสตร์จากระบบราชการ โดยแท้จริง จะมีการสนับสนุนจากระบบราชการบ้างก็เป็นเรื่องของงบประมาณ แต่จะต้องไม่ถูกควบคุมด้วยระเบียบข้อบังคับจากส่วนกลาง ส่วนการกระจายอำนาจการบริหารการศึกษานั้น จะต้องเริ่มต้นที่ตัวกระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายที่จะเลิกเป็นผู้จัดการศึกษาเสียเอง

สรุป

จากบทวิพากษ์วิจารณ์ของนักวิชาการต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ส่วนใหญ่เห็นว่า ประเทศไทย นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2414 เป็นต้นมา เริ่มจัดการศึกษาตามรูปแบบสมัยใหม่ ที่มีโรงเรียน มีครู มีนักเรียน มีหลักสูตร ซึ่งมีความแตกต่างจากการจัดการศึกษาแบบดั้งเดิมอยู่มาก เพราะเดิมนั้นเป็นการจัดการศึกษาโดยชุมชนหรือท้องถิ่น อาศัยองค์กรหลักที่สำคัญคือ วัด ที่มีพระหรือผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน หมอชาวบ้าน ฯลฯ เป็นครูตามธรรมชาติ

การจัดการศึกษาตามรูปแบบสมัยใหม่มีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นนับตั้งแต่มีแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา มีลักษณะการจัดเป็นแบบรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ทั้งการบริหาร หลักสูตร งบประมาณ และบุคลากร ซึ่งผลจากการจัดการศึกษาดังกล่าว ได้ทำให้มีข้อวิพากษ์วิจารณ์กันมากกว่า ยิ่งให้การศึกษาค้นจนยิ่งหลุดจากวงจรของการศึกษาในระบบ เพราะเป็นการจัดในลักษณะการแข่งขัน มีผู้แพ้และผู้ชนะส่วนมากแล้วผู้แพ้มักเป็นคนจนและคนในชนบท ส่วนผู้ชนะมักเป็นคนรวยและเป็นคนในเมือง ยิ่งกว่านั้นหลักสูตรการศึกษาซึ่งกำหนดจากส่วนกลาง มุ่งพัฒนาคนในทุกท้องถิ่นให้มีรูปแบบพิมพ์เดียวกันทั่วประเทศ ให้มี

คุณลักษณะสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งสู่ความทันสมัย (คุณลักษณะที่ส่งเสริมต่อระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพา) จึงทำให้คนชนบทที่ได้รับการศึกษาจากระบบโรงเรียนมีคุณลักษณะแปลกแยกจากชุมชน มีรสนิยมแบบคนเมือง คุณวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของตนเอง แต่ขณะเดียวกัน โอกาสที่จะหางานทำในเมืองก็สู้คนรวยหรือคนในเมืองไม่ได้ เพราะระบบอุปถัมภ์มีอิทธิพลต่อการมีงานทำอยู่มาก ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ผลจากการพัฒนาการศึกษาในแนวทางดังกล่าว จึงก่อให้เกิดภาพที่ตรงกันข้ามกันขึ้น นั่นคือ ภาพการแข่งขันกันเข้าเรียนหนังสือในเมือง และภาพการรณรงค์เพื่อให้นักเรียนเข้าเรียนหนังสือในชนบท ซึ่งภาพที่เกิดขึ้นในชนบทนั้น สาเหตุส่วนหนึ่งแม้จะเกิดจากสภาวะทางเศรษฐกิจของชาวชนบท แต่ "วิกฤตศรัทธา" ของชาวชนบทที่มีต่อการศึกษาก็เป็นสาเหตุสำคัญ เพราะนอกจากการศึกษายจะทำให้เด็กในชนบทมีคุณลักษณะแบบคนเมืองดังกล่าวแล้วยังอยู่ในฐานะเสียเปรียบคนรวยหรือคนเมืองในการได้งานทำอีกด้วย เนื่องจากระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวข้างต้น และข้อเสียเปรียบในด้านต่าง ๆ อีกหลายประการ สภาพที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาดังกล่าว มีผู้ให้ข้อเสนอแนะว่าควรให้มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจไปสู่ท้องถิ่น ทั้งด้านการบริหาร ด้านพัฒนาหลักสูตร ด้านงบประมาณ และด้านบุคลากร เน้นการมีส่วนร่วมจากประชาชนมากขึ้น ควรปรับเปลี่ยนทิศทางและบทบาทของการศึกษานอกโรงเรียนให้เหมาะสมกว่าที่เป็นอยู่และยิ่งกว่านั้น ไม่ควรฝากความหวังสำหรับการพัฒนาคนของประเทศไว้เฉพาะการศึกษาในระบบและการศึกษานอกโรงเรียนเท่านั้น เนื่องจากในปีการศึกษาหนึ่ง ๆ มีนักเรียนในชนบทที่ไม่เรียนต่อระดับมัธยมศึกษามากถึงประมาณ 70-80 เปอร์เซ็นต์ของผู้จบการศึกษาระดับประถมศึกษา แม้รัฐจะทุ่มเทความพยายาม และทรัพยากรต่าง ๆ อย่างมากมายมาอย่างต่อเนื่องก็ตาม แต่อัตราการเรียนต่อก็ไม่กระเตื้องขึ้นมากนัก และสิ่งที่รัฐทุ่มเทลงไปนั้น ส่วนมากจะตกอยู่กับผู้ที่มีโอกาสอยู่แล้ว ส่วนผู้ที่ขาดโอกาสแม้รัฐจะพยายามให้โอกาสมากเพียงใด ก็ยังคงไม่สามารถใช้โอกาสนั้นได้ ดังนั้น เพื่อมิให้นักเรียนส่วนที่หลุดจากการศึกษาในระบบโรงเรียนในวัยที่ยังน้อยอยู่มาก ถูกปล่อยปละละเลย ก็มีผู้ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรคืนการจัดการศึกษาสู่ประชาชน ให้พวกเขาจัดการกันเอง โดยรัฐให้ความสนับสนุนด้านงบประมาณ จะดีกว่า ส่วนวิธีการจัดการ ศึกษาของประชาชนนั้นมีหลายรูปแบบ ดังที่มีผู้เสนอกันดังกล่าวแล้ว โดยเห็นว่า นอกจากจะช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังจะทำให้สามารถตอบสนองต่อแนวการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองได้อีกด้วยเพราะประชาชนสามารถจะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพของชุมชนปัจจุบัน และท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

คำถามสำหรับการนำข้อวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับปัญหาหรือความผิดพลาดของการจัดการศึกษาในอดีตต่าง ๆ ดังกล่าวมากล่าวถึงในที่นี้ก็คือ สภาพการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันได้รับการตอบสนองจากผู้มีอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินมากน้อยแค่ไหน ประเด็นใดบ้างที่ไม่อาจเป็นจริงได้ ประเด็นใดบ้างที่ยังถูกละเลย ประเด็นใดบ้างที่ได้รับการตอบสนองไปแล้ว ประเด็นใดบ้างที่กำลังได้รับการตอบสนองมีท่าทีจะได้รับการตอบสนองในอนาคต ในปัจจุบันมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นใดเกิดขึ้นอีกบ้าง ทั้งนี้รวมถึงท่าทีหรือแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย

บรรณานุกรม

- สุมน อมรวิวัฒน์. 2529. "สมบัติทิพย์ของการศึกษาไทย" วารสารครูศาสตร์. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1-2 ก.ค.-ธ.ค. 2529. หน้า 13-27.
- สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์. 2529. "วิกฤติการณ์การศึกษาในและนอกระบบ : ปราบปรามการณ์และแนวโน้ม" วารสารครูศาสตร์. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1-2 ก.ค.-ธ.ค. 2529 หน้า 48-67.
- วัลลภ ตั้งคณานุรักษ์. 2529. "วิกฤติการณ์ทางการศึกษาของเด็กที่ถูกสืมในสังคมไทย" วารสารครู ศาสตร์. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1-2 ก.ค.-ธ.ค. 2529. หน้า 78-94.
- อภิรักษ์ พันธเสน. 2529. การศึกษากับการอยู่รอดทางเศรษฐกิจของประเทศ. หนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันพุธที่ 25 มิถุนายน 2529.
- โอวาท สุทธนารักษ์. 2529. "การทำลายล้างภูมิปัญญาไทย : วิกฤติการณ์ทางการศึกษาในชนบท" วารสารครูศาสตร์. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1-2 ธ.ค.-ก.ค. 2529. หน้า 48-67.